

Сећање на завичај

Стојановићи су се звали Јакшићи када су кренули из Невесињског поља, под вођством кнеза Вукоја Јакшића, и зауставили се у селима више Приједора. По сину Стојану постали су Стојановићи, а потомци кнеза Милана постали су Кнежевићи.

После попа Илије, долази поп Гавро, мој деда. Снажан и велики човек, енергичан као и његови преци. Он зида кућу у Приједору и када му ноћу плаћеници приједорских газда све поруше, он поново почиње. Једне ноћи остане сам на градилишту и огромном тољагом премлати беднике и толико им утера страх у кости да се више никада нико није усудио да му смета. Кућу је правио велику, на спрат. Када је изгорела у великом пожару, који су аустријске власти подметнуле и упалиле преко пола Приједора, он подиже нову кућу и то од камена и цигле. Његова парохија је била у Козарцу и на Козари. Имао је добре коње и момке. Када је пролазио кроз Козарац Турци су зашиљено коље бацали из својих авлија на њега, али би он увек срећно пројурио у галопу. Када Турци нису могли друго, а завидели су попу на добрим коњима, они ископају на путу јаму, испуне је кречом и покрију. Он је пројурио у колима кроз касабу али када су дошли до јаме коњи упадну заједно са колима и удаве се у кречу, а он и момак-ђак – побегну. Хтео је у том средишту чувених козарачких Турака да сагради цркву, али Турци нису дали. Тражио је дозволу од аустријских власти али му оне не дају, јер веома мало има верника у самој касаби, а Турци прете буном. Он не одустаје, обраћа се влади у Сарајеву и успева да сагради велику цркву са два звоника. Тако је успео да надвлада чувене козарачке Турке који су увек били први у борби са Србима и српским устаницима. Причао је како је погинуо чувени јунак Рамо кога је убио један рањени усташа. Тада су се дигли сви коза-

рачки Турци у Козарцу да га освете. У боју су настрадали и деветорица браће Карамановића из старе турске куће. Најмлађи је стигао кући, пао на праг и кукајући од бола саопштио вест о смрти своје браће. Стари отац је дрекнуо на њега да не плаче и срамоти јуначку кућу Карамановића. Овај је ућутао и тако на прагу умро без гласа. У оваквим часовима отац је морао да бежи из Приједора и обично преко Костајнице у Кауре – у Хрватској. Тек је после извесног смиривања враћао се са осталима. Једном када се вратио мештани навале да крштава децу јер никог од свештеника није било. Турци чули да се вратио па се подигли, али је он остао, покрштавао децу па опет побегао. Покојна нана-баба била је из старе свештеничке куће Гојића. Њен отац је морао заувек да побегне из Крајине и стигао је у Вараждин. Тамо је једнога дана, на коњу упао у радњу неког Јеврејина и млатио га онако са коња, јер су Јевреји Христа разапели. Нана је била мирна, а дед је хтео сељаке да отрезни. Они су, обично са пијаци, ишли у биртије и попили већину новца, а он је на коњу упадао у биртије и млатио их тољагом са гвозденим топузом на врху и терао кући. Бирташи су се заклињали да ће му се осветити али се нису усуђивали. Код њега није било развода брака јер је то и грех и срамота и бес. Ако је неко хтео тако нешто и није имао баш оправдане разлоге, он је тукао и мерио. Њему су понекад доводили жене да истера ђавола из њих и он је то батином постигао. Када га је мој отац питао зар мисли да може ђаво у жени да се сакрије, он је говорио да у жену уђе нека напаст и она побесни а после батина оздрави, опамети се и постане корисна и весела, а пошто народ мисли да је ђаво онда је он терао ђавола. Када је изгорео Приједор он једног сина пошаље лађом у Београд, а другог у Задар у богословију. Лађе које су ишле од Приједора до Румуније носиле су жито и гвоздену руду а враћале су новац и разну робу. Ја сам упамтио једну од последњих која је у Сани стајала, па је после бујица развалила и лагано разносила и топила.

Мој стриц Теофило примао је месечну помоћ; завршио је седам разреда гимназије када су цео разред избацили из школе, и он после заврши поштански курс и остане у Србији заувек, оженивши се у Зајечару. Пред рат 1914 премештен је у Београд где су му синови завршили школе.

Мој отац је завршио богословију у Задру. Он је био рођен за свештеника. Када га је чувени владика Милаш повео као ђаконa по Далмацији да пева у црквама он је био пресрећан. Као одличан певач похваљен је и добио је Свето писмо од владике Милаша; то му је била најсветија и најдража успомена до краја живота. Он се оженио из куће проте Вујасиновића из Босанске Дубице. Кућа је била богата и угледна. Моја мајка је донела намештај, столице плетених наслона, политиране ормаре и столове, а она је била у свили са богатим

накитом. Њен отац је био главар и заједно са синовима трн у оку Турцима. Када се турски аскер надбацивао камена с рамена а нашао се неки који је далеко над свима био, онда би чекали проту и његове синове да га надбаце. Срби су одговарали проту и синове јер су се бојали гужве, али је прота или неко од синова долазио на пољану. Тамо би старији Турци саветовали да не да сву снагу јер ни они нису желели неред, али Вујасиновићи су редовно пребацивали мету и после тешко спасавали главу. Зато су често бежали преко Уне у Кауре па се прича да су у фебруару пливали преко Уне да се спасу. Они су јахали дивне коње дугих грива и репова до земље. Приједор је дуго памтио мога ујака Андрију када је дошао на коњу из Дубице. Између Приједора и Дубице је чувено Кнешпоље, а ту су Срби убојице па је Србину лако било ићи, али бегу и Турцима ни под турском владом није се тамо пролазило без велике пратње.

Моја мајка је памтила бежања преко Уне и остале су јој јасне слике из турског времена када су бивали спуштени капци на прозорима а она вири кроз рупицу и види бесне руске хорде како на високом кољу носе дивне главе усташа као ратне трофеје. Отац јој је потрбушке прилазио и спуштао је на под, јер га је било страх да је когод не види. За то време неки ага – пријатељ куће – стоји пред капијом и виче: „Валах преко мене мртвог можете у ову пријатељску кућу.“ Маса виче али не сме, јер убити агу значи окренути против себе читаве чете рођака његових, а није ни вредно због влашког попа увредити угледног агу. Тако се често завршавао дан или ноћ у детињству моје мајке.

Она је запала у велику кућу која је осиромашила и после пожара није могла да се лако опорави, али је знала за своју дужност, унела се у посао и педесет година робовала да би угостила старије, а своје деветоро деце школовала је по свету. Њена жртва и енергија коју је имала могла је да створи толико чудо. Њена слава Св. Јован увек је у нашој кући обежавана у мањем обиму него Св. Ђурађ, али лепо.

Отац је веровао и волео цркву и црквено појање. Заједно са мајком постио је све постове, био је велики Србин а православну Русију је замишљао као нешто лепше, веће, православије, ближе Богу и снажније од свега што је швапско и турско. Његово интересовање за све је било невероватно.

Скупља народне приповетке и пише у „Босанској вили“. Он још пре Јована Цвијића почиње да испитује насеља по Крајини и упознаје се са померањима Срба у Лици и Крајини. Интересовала су га и презимена. Гради цркве али наговара народ да диже школу ако близу има црква. Помаже друштво „Просвету“ и продаје њена палидрвца и остало. Прима часописе и књиге, чита новине и сав се уноси у руско-јапански рат. Као данас се сећам када он нама прича новости о борбама код Порт Артура, а ми деца само гутамо и сањамо о Русији. Порт Артур је пао али је он чуо да су Руси у тврђави певали „Возбраноје војеводје“. Тако је било за време рата а остало је и за време његова живота. Његовој срећи није било краја када би преко ферија дошли кући па после вечерње молитве скрстили руке, окренути истоку, и запевали у десет свежих гласова „Возбраноје“. То је била химна жеље за слободом, чежња за Русијом. Он је тако осећао и био срећан што ми са њим делимо тај осећај.

Када је био млађи био је и он жесток. Сећам се, као дете од пар година, када је купљен нови коњ. Разни момци су га јахали а он стално се извртао на леђа да скине и пригњечи јахача, а затим појури као луд и носи куд год хоће док се не умори. Када га је отац узјахао први пут, да пође у село, он није хтео ни да се макне него се само пропињао. Бабо-дед је устао са постеље, још је могао да стоји, и гледао је кроз прозор. Ја сам стао поред њега и слушао га како гунђа. Коњ се пропињао, али није хтео да иде. Отац га је тукао док је сломио штап а затим затражио нови и поново га тукао. Наједном се коњ пропео, залетео се и скочио преко школске ограде, високе преко једног метра. Отац се задржао на коњу и сада га је терао да поново прескочи ограду. Бабо је зграбио револвер и викао оцу да сиђе да би убио коња, али отац му рече да ни он није никад силазио са коња и натера кулаша да поново прескочи ограду, после чега овај мирно крену у село.

Када је Аустрија направила парохијске куће по селима и нудила свештеницима да се уселе у те домове где ће имати и имања, мој отац који је осећао тежак притисак због нашег школовања хтео је да оде у село а кућу у Приједору да изда под кирију. Бабо је то спречио са неколико речи. Рекао је да нам школовање не вреди ако одемо на село јер ћемо се поселачити и питао је зар су зато стари дошли у град да би мла-

ди ишли натраг у село па да опет само Турци буду грађани. Остало је како је бабо рекао.

Отац је причао, једне вечери када се вратио из парохије, како је неки сељак говорио да је био умро и да је дошао пред рајска врата али да му Свети Петар није дао да уђе. Он се чуддио јер је био праведан. Отац је тврдио да је сељак један од најчеститијих људи у парохији. Сељак је приповедао како му је Свети Петар наредио да погледа десно – тамо је угледао како гори један плот и стаја. Он се тада присетио да је то горело на имању његовог комшије, а он је био тај који га је упалио, још у младости, само је сада заборавио. Свети Петар му је рекао да се врати на земљу јер сада није време да умре већ на Светог Јована. Сећам се како је отац на Светог Јована са узбуђењем отишао у село, а када се вратио саопштио је да је то јутро умро тај домаћин.

Вера мога оца није имала границе. Он нам је једном саопштио, у поверењу, да је видео када су се отворила небеса. Рекао је да не говоримо јер му нико не би веровао, али он и мама дуго су у ноћи о том говорили. Ја сам чуо када му је мама рекла да је то њему као великом праведнику могло да се деси и да то њу не чуди. То се још једном догодило и ја сам чуо – јер ја никад нисам спавао када сам чуо причање – како је то било. Уочи Богојављања он је био на ноћишту у некој сеоској кући. Снег је био велики, ноћ хладна, а курјаци су се чули са свих страна. Он је изашао да види небо у поноћ јер то није никад пропуштао. Тада се наједном небо отворило и појавио се Бог окружен анђелима који су појали. Он је угледао чудо и у том тренутку небо се опет затворило. Отац је веровао да је то видео, да је то било, и носећи ту тајну у себи, носио је и велику снагу.

Отац је био шаливчина. Он се са нама шалио као са себи равнима, а жалио је што мајка мора много да ради. Водио ју је у Загреб да поправља зубе, па је водио у Липик, у бању. Куповао је све што је представљало српску славу и уживао је када је Светог Саву славила српска школа која је била преко пута наше куће. Тада би се он и мама свечано обукли и кренули на забаву где су се давали прилози од којих се после школа издржавала.

Када је хор Славјанскога стигао у Приједор они су се обукли све најсвечаније и кренули на концерт. То је била мани-

фестација српства, славенства, православља и моменат презења према Аустрији.

У нашој кући се није пило вино, али на славу или празнике, када су гости долазили у визитну собу, на столу је стајала флаша вина са дванаест чаша. На свакој је била слика неког српског великана са његовом значајном изреком. Отац је имао посебну чашу на којој је стајало са једне стране: „Симо Стојановић, свештеник“, а са друге – „Само слога Србина спасава“.

Сећам се када су прављени велики зборови пред црквама на којима се тражила црквено-школска аутономија. Ја сам са децом отишао на ћуприју одакле је требало да дође мој отац са својим сељацима. С друге стране, и другим путевима, стизали су свештеници са својим парохијанима и ја сам већ био нестрпљив што њега нема, али се наједном појавише облаци прашине из које се појави силуэта мога оца на коњу, за њим барјактар на коњу са мотком високом неколико метара и на њој српски барјак. Иза барјактара било је близу стотину коњаника. Иза њих неколико стотина сељака пешака.

Поворка је била невероватно импозантна. Сељаци у празничним оделима испрсили се, спремни на све. Барјактар снажан и висок, на лепом коњу, као да има пред собом визију Бошка Југовића, а мој отац, свечано обучен, са новом камилавком на глави, новим појасом и новом узенгијом на коњу, достојанствено јаше и гледа напред озбиљно. Када је наишао поред нас само се насмешио и наставио пут који води слободи.

Рекло би се да је тада видео Босну слободну и срећну и као да је заборавио на дане бежања у планине. Сећао се сигурно тада како га је бабо стигао у Костајници, када је пошао у Србију у добровољце, па лупајући га новим опанцима по глави и враћајући га кући говорио му да Србију помаже Русија а Босну нема ко да ослободи ако сви оду у добровољце. Сада је сигурно мислио да је, ето, дошао почетак тога ослобођења. Народ креће, барјак српски високо се вије, он у новој одори јаше мирно на коњу а муслимани и Швабе ћуте и посматрају ову снагу и свет. Тако ми је отац остао у сећању као узор човека који верује и иде напред са народом у борбу за добро.

Отац је моју најстарију сестру одвео у Сарајево на школовање и нашао јој стан код директора школе Калуђерчића. Он

је увек хтео најбоље за сву децу. Једном, седећи пред кућом, угледам сестру, која је отишла у Пакрац у српску учитељску школу пре два дана, како се враћа кући. Улетим у кућу да јавим а одмах затим и она дође и поче да плаче како ће јој пропасти година јер је тамо пуно па је нису примили. Сви су били збуњени а мама је тешила да ће се све добро завршити. Тога часа дође отац, а иза њега дечак са огромном руменом лубеницом какву раније нисам видео. Када је отац чуо за вест он се насмејао и предложио нам да једемо лубеницу. Сви се орасположише јер смо веровали да ће бити добро. Ускоро је он отпутовао са сестром у Београд, сместио је у Дом ученица у Крунској улици и уписао је у учитељску школу. У Београду је и завршила школу. Она нам је највише причала о Београду и увек нас заносила причама.

Када сам завршио други разред гимназије, а брат четврти, била је тешка ситуација и отац мало клонуо. Позван је рођак поп Славко на саветовање – ја и брат седимо на столицама, ноге нам висе а они пред нама расправљају. Падају предлози о трговачкој школи, школи за порезнике и тд., све у циљу да се скрати школовање. Тада моја мајка устаје и каже да ће њени синови свршити гимназију а код куће ће увек бити посна пасуља и лука. Поп Славко погледа оца а овај каже да ће тако и бити јер све друго није ништа што би могло да се прими. Тиме је завршено саветовање, одлука је донета и кућа је опет оживела.

Када сам, једном, нацртао неког кукца (јеленка) који се свима свидео испричали су и бабу и бабо затражи да види. Ја одем и покажем му. Њему се много допаде и рече да ћу бити мајстор па ми даде велики дукат. Сви су били срећни што и бабо воли мој цртеж премда нико није ни мислио да ја могу бити неки уметник. Истина је да је мајка када ме је родила рекла: „Нека је мушко па макар камен туцао“. После је била срећна што је прорекла моју судбину али не да туцам камен на друму него да стварам уметничка дела. То је био њен понос и целог живота је читала све о мени. Тражила је да види шта сам направио и дивила се. То ми је давало снагу и често сам се трудио да постигнем успех само да би она и отац уживали. Оца су заустављали у вароши и говорили му да су читали о мени а он је частио кафом и после носио кући новине и показивао мајци.

Када се поп Славко женио из угледне српске куће Тимо-
тија Савића из Кладња – он је за време рата био млаћен и у
тамници провео где је хтео на силу да слави славу – мој брат
Младен је био девер а ја сам поред њега био у свадбеној по-
ворци. Када смо дошли из цркве пред кућу Вујасиновића ба-
цао се новац и бонбоне. Ја сам гледао и гледао, па кад нисам
могао више да издржим, истрчао сам из поворке па се поме-
шао међу децу на опште весеље сватова.

Отац нас је водио често у село па смо му за певницом пе-
вали. Сељаци су уживали јер смо ми знали лепо да певамо па
су нам пружали велике јагњеће плећке и сиреве да једемо а
ми смо само захваљивали јер ове велике плећке нисмо могли
појести а стидели смо се да оставимо. Тада се отац умешао
па су нам давали по мало парче са врућег јагњета, што смо у
сласт појели. Сељаци су засели око цркве за трпезе, ручали и
почели би здравице, дивне старинске здравице пуне речито-
сти и садржине. После је коло заиграло. Први пут сам чуо
како народ пева уз игру:

*Са Балкана зора свиће
На тробове Немањића
Цар Шћепану и Душану
Из тробнице да устјану.*

Све се тресло од снаге и здравља. После је долазило и до
свађе али до туче није никад дошло док је отац био тамо.

Сећам се када сам се као сасвим мало дете ноћу купао у
Береку. Берек је издвојен од Сане и када обиђе муслимански
део града опет се враћа у Сану. Тада је Берек био велики и
није никада пресушио. Ноћу су се купале жене и мала деца,
чуо се врисак, жагор и смех. После сам растао на Береку. Је-
дан се мој друг давио а ја му притекнем у помоћ па када је и
мени дошла вода преко главе ја се заједно с њим почнем ко-
прцати. Срећом, вода нас је одмах избацила на плићак где
сам га ја извлачио. После смо се сунчали и смејали, али је то
видео један наш старији друг па одјурео мојој кући и јавио.
Док смо се ми сунчали угледасмо, наједном, много људи како
јуре из града на Берек и заустављају се пред водом. Пред њи-
ма је била моја мајка. Када су нас угледали моја мајка удари
у плач од радости и одведе ме кући. Остало ми је увек тешко
на срцу што сам јој причинио толику жалост.

Још сам једном био јако жалостан на Береку и до данас не могу да се ослободим неке тежине. Моја баба је умрла и мене су отерали да се играм. Ја сам отишао на Берек, и остао цео дан. У један мах деца повикаше да иде спровод чаршијом па да гледамо. Пођох и ја, али се тамо запрепастих када угледах баба, оца, мајку и све моје како иду за ковчегом испред свих осталих и како су уплакани. Хтео сам да се брзо обучем, али нисам смео у поворку јер ми нису рекли, али ми је и данас остало жао на срцу што сам се играо и купао када су моји били тако жалосни и када је нана отишла заувек.

Али, иначе, Берек је био мој цео живот. Када сам пошао у школу, онда сам по цео дан био на води. Отац је једном седео у граду, под липама, и бројао да сам се 18 пута свлачио и облачио. Скакали смо у оделу па и у шеширима а после смо се сушили. Тада је мој отац разумео нешто што му раније није ишло у главу. Био ми је купио велики сламни шешир за форинту, а ја нисам хтео никако да га метнем на главу и он га је морао вратити. Ја сам хтео десет пута јефтинији шешир јер су сва деца такве имала. У њима смо скакали у воду, па када нам капа остане на глави а обруч падне око врата ми се онда смејемо, уживамо и крпимо шешире.

То су била уживања на Береку, али је било и великих свакодневних туча са муслиманском децом. Из Берека се вадиле и шљунак и преко воде је наступала велика битка, а заклони су били велике гомиле шљунка. Ја сам био одличан стрелац и могао сам далеко да добацам. Ако сам ја дошао за време чарке онда је почињао бој, али један наш старији друг, Славко, када је стизао онда се прелазило на јуриш преко воде. Славко и ја остајали смо често с ове стране да бранимо прилаз на воду а наши би тада запливали. Када они стигну ми бисмо запливали и натерали их у бекство. Када је било разлупаних глава онда су за нама јурили старији муслимани и ако некога стигну излупају га, али су се те ноћи обично завршавале крвљу, јер би старији пошли с ножевима и неко би страдао. Тада смо владали Береком. Муслимани су ишли на други део, ту нису смели, а ми смо се купали и на њиховој страни. Они су се светили тако што су сачекивали наше сељаке у граду и неког убили, а наши су се, брзо иза тога светили. Њих би највише вређало што смо ми за време боја певали:

*По Бујарској крв се лије,
Око Плевне и Софије, итд.
Турски Осман, лије сузе,
иа у руке ђеро узе
свом Султану пише сада:
слушај царе моје јаде,
око Плевне Руса много
Аја царе, изнемојо.*

Ми смо сматрали Русе као Србе а они су својатали Јапанце за време руско-јапанског рата и свађе су биле непрекидне ко је јачи. Тако су двојица комшија, сељаци из околине Приједора пошли кући заједно, али су се препирали око Руса и Јапана. Када више нису знали како да убеди један другог, Србин, који је био млађи, опсује комшији мајку турску и баци га у бару поред пута, рече му: „Видиш да је јачи Рус“.

Тако је то код нас ишло. Једнога дана на хотел су истакли хрватску заставу. Увече је цео Приједор био пред хотелом и лупао га камењем. Жандармерија је пуцала из хотела и убила једног. На његовом спроводу био је и Приједор и села у знак протеста а црквена школска општина откупила је хотел и истакла српску заставу.

Једном сам видео кад провели десетак везаних грађана у Бања Луку, а приче о Кнешпољцима који убијају швапске жандарме највише су нас заносиле.

Сећам се првог разреда и учитељице Теодоре која је била веома велика. Она ме почела тући трском по длановима и ја, у једном моменту, ухватим трску, истргнем и побегнем. Она и служитељ појуре за мном, па тек кад је дошао управитељ препадем се и станем. Он ме пошаље кући да испричам шта је било па да ме они казне. Када сам код куће испричао отац ме удари неколико пута каишем, али сам видео да је и њему и мајци све то смешно.

Био је један мој друг, веома сиромашан, који је дивно цртао. Ја сам уживао када је он цртао арапског коња и коњаника (арапски, јер се пропињао бесно) и свуда сам га показивао. И други су му се дивили. Не знам о њему ништа више, нити сам упамтио његово име, али те коње као сада да гледам.

Играли смо пиљке у школском дворишту, ишли код алвачија, али смо прешли и на Сану да се купамо. Са ћуприје смо скакали по десеторица одједном и то са ограде. Нико није